

Paul Gazan:

Østeuropa - en politisk og økonomisk introduktion. Redigeret af Søren Riishøj og Ole Nørgård. 448 sider. Kr. 68. SP-forlaget.

Interessen for Østeuropa har gennem de sidste ti år været stadig stigende. Den umiddelbare anledning kan rodfæstes i en af 60'ernes vigtigste politiske begivenheder: den sovjetiske undertrykkelse af det tjekkoslovakiske forår. Siden har begivenhederne yderligt taget fart og er blevet fulgt med stor interesse fra forskelligt politisk hold i Vesten. Begivenheder som opstanden i de polske østersøbyer i 70/71 og deres videreførelse i 1976, den øgede protestbevægelse i Sovjetunionen, Wolf Biermanns "Ausbürgerung", rumæneren Paul Galos protestskrivelser osv., har alle været med til at bryde den i Vesten så udbredte opfattelse at den "reale socialisme" var fastlåst og statiske samfundssystemer. Med interessen er også kommet behovet for yderligere litteratur, oplysninger og afklaring i forhold til østeuropæiske problemstillinger. Et sådant arbejde er allerede i gang rundt omkring. SUCs øst/vest-gruppe¹⁾ har givet værdifulde bidrag, og nu har også SP-forlaget lanceret en Østeuropa-antologi.

Antologien, der er redigeret af Ole Nørgård og Søren Riishøj, er bygget traditionelt op. Hvert land har fået en artikel. Derudover rummer bogen et teoretisk introduktionsafsnit samt til slut en artikel om den kommunistiske verdensbevægelse efter 2. verdenskrig. Et stikordregister og navnerregister er ligeledes tilføjet. Intentionen med bogen er angiveligt, at den skal kunne fungere bredt som brugsbog i undervisningssammenhænge, studiekredse m.m.

Denne brugsmæssige side er dækket ind, for så vidt bogen rummer et væld af fakta, der meget let lader sig finde gennem stikordregistret. Samtlige artikler har i indledningen en række oplysninger om de væsentligste demografiske og politiske karakteristika om det pågældende land, ligesom artiklerne er tematiseret på en sådan måde, at de enkelte landes historiske forudsætninger,

1) Se f.eks. Østeuropas Fremtid. Debatoplæg fra et seminar om konvergensteori, Esbjerg, u.å. og senest Jens Qvortrup (red.), Socialstruktur og levestandard i Østeuropa, Esbjerg 1978.

Paul Gazan:

Østeuropa - en politisk og økonomisk introduktion. Redigeret af Søren Riishøj og Ole Nørgård. 448 sider. Kr. 68. SP-forlaget.

Interessen for Østeuropa har gennem de sidste ti år været stadig stigende. Den umiddelbare anledning kan rodfæstes i en af 60'ernes vigtigste politiske begivenheder: den sovjetiske undertrykkelse af det tjekkoslovakiske forår. Siden har begivenhederne yderligt taget fart og er blevet fulgt med stor interesse fra forskelligt politisk hold i Vesten. Begivenheder som opstanden i de polske østersøbyer i 70/71 og deres videreførelse i 1976, den øgede protestbevægelse i Sovjetunionen, Wolf Biermanns "Ausbürgerung", rumæneren Paul Galos protestskrivelser osv., har alle været med til at bryde den i Vesten så udbredte opfattelse at den "reale socialisme" var fastlåst og statiske samfundssystemer. Med interessen er også kommet behovet for yderligere litteratur, oplysninger og afklaring i forhold til østeuropæiske problemstillinger. Et sådant arbejde er allerede i gang rundt omkring. SUCs øst/vest-gruppe¹⁾ har givet værdifulde bidrag, og nu har også SP-forlaget lanceret en Østeuropa-antologi.

Antologien, der er redigeret af Ole Nørgård og Søren Riishøj, er bygget traditionelt op. Hvert land har fået en artikel. Derudover rummer bogen et teoretisk introduktionsafsnit samt til slut en artikel om den kommunistiske verdensbevægelse efter 2. verdenskrig. Et stikordregister og navnerregister er ligeledes tilføjet. Intentionen med bogen er angiveligt, at den skal kunne fungere bredt som brugsbog i undervisningssammenhænge, studiekredse m.m.

Denne brugsmæssige side er dækket ind, for så vidt bogen rummer et væld af fakta, der meget let lader sig finde gennem stikordregistret. Samtlige artikler har i indledningen en række oplysninger om de væsentligste demografiske og politiske karakteristika om det pågældende land, ligesom artiklerne er tematiseret på en sådan måde, at de enkelte landes historiske forudsætninger,

1) Se f.eks. Østeuropas Fremtid. Debatoplæg fra et seminar om konvergensteori, Esbjerg, u.å. og senest Jens Qvortrup (red.), Socialstruktur og levestandard i Østeuropa, Esbjerg 1978.

forfatningsmæssige forhold, politiske institutioner bliver trukket op. Alt sammen eksemplarisk - og dog? Man må spørge sig selv, om der ved denne pædagogisering går noget tabt? Noget der skæmmer den analytiske og politiske sammenhængskraft, og dermed skygger for den anden brugsmæssige dimension, nemlig den politiske og teoretiske afklaringsproces omkring Østeuropa-/Sovjetproblemet. Det fremstår som om redaktørerne er gledet uden om væsentlige problemer og dermed er kommet til at lave pædagogik på trods af i stedet for på grund af. Lad os i det følgende prøve at eksemplificere denne problematik:

I indledningsafsnittet "Indfaldsvinkler ved studiet af Østeuropa" bestræber forfatterne sig på at give en bred oversigt over de forskellige teorier om de østeuropæiske samfund. Hovedvægten lægges dog på en gennemgang af den sovjetiske og østeuropæiske version, med andre ord en skitsering af den officielle selvforståelse. Dette er der ikke i sig selv noget i vejen med. Problemet kommer først, når det går op for én, at afsnittet faktisk ikke forholder sig reflekterende til det afleverede referat. Der foregår ingen dialog mellem forfatterne og deres stof.

At de sovjetiske ideologer mener dette eller hint om faserne mellem kapitalisme og kommunisme bliver først interessant, når man: 1. kan benævne de samfundsmæssige konsekvenser, 2. kan benævne den ideologiske kamp og sammenhæng, som den sovjetiske/østeuropæiske selvforståelse i øvrigt indgår i.

Det samme gør sig også gældende for de øvrige teorier, der bliver gennemgået. Gennemgangen er refererende og bliver på grund af forfatterens passivitet meget lidt problematiserende og dermed faktisk lidt kedelig.

Helt klart kommer dette misforhold ind ved gennemgangen af grundpositionerne i den vestlige forskning af de østeuropæiske samfundsformationer. Her tages totalitarismemodellen og dens moderne afløser konvergensteorien op. Hvad den sidste teori angår, kan man sige, at en række teoretikere (Galbraith, Tinbergen, Ro-

stow, Bell og flere andre)²⁾ har fundet anledning til at foretage en revision af den hidtidige forståelse af den økonomiske og samfundsmæssige organisering i vesten til fordel for en opfattelse, der ifølge teoretikerne selv skulle være mere up to date, fordi de nye teorier mere præcist og gennemtrængende afdækker de forskellige relationer og strukturer i det gennemindustrialiserede samfund. Med baggrund i "opdagelsen" af disse strukturer og relationer lykkes det for mange af disse teoretikere at etablere et grundlag hvorudfra de vestlige og østlige systemer kan sammenlignes.

Men er det rigtigt? Kan det ikke problematiseres? Er det ikke nærmere sådan, at disse teoretikere ud fra faktisk forekommende bevægelser i samfundets overflade slutter sig til fundamentale lovmæssigheder i de pågældende samfund? Er det ikke sådan, at man ved denne indfaldsvinkel snarere end at blotlægge nogle strukturer og relationer er med til at forplumre og dække de fundamentale sammenhænge? Disse spørgsmål bliver end ikke stillet i det omtalte afsnit. En anden åbenlys mangel ved afsnittet er det totale fravær af de diskussioner, som "det nye venstre" har sat i gang omkring forholdene i Østeuropa. De østeuropæiske samfund og Sovjet synes ikke i den herværende fremstilling at have haft nogen som helst betydning for det nye venstres afklarings- og afgrænsningsprocesser, altså ikke indgå som et konstitutivt omdrejningspunkt for det nye venstre. Tilbageerobringen af marxismen fra stalinismens favntag har øjensynligt heller ikke givet sig udtryk i refleksioner og analyseresultater omkring de østeuropæiske samfund, der er fundet værdige til at blive nævnt i dette afsnit. Hvis man hævdede øjnene op over den danske bogkant, vil man opdage, at der i mange marxistiske miljøer i Italien, Frankrig, Vesttyskland, England faktisk foregår mange og ofte kvalificerede diskussioner af denne problematik. Hvorfor er de ikke med?

Den manglende inddragelse af netop dette diskussionsmiljø får også konsekvenser på en anden led. Bogen er underløbet med en kolossal usikkerhed i forhold til en bestemmelse af hvilken socia-

2) Nogle af konvergensteoriens hovedværker er: Jan Tinbergen, "Do Communist and Free Economies Show a Converging Pattern", Soviet Studies, april 1961. W.W. Rostow, The Stages of Economic Growth, 1960. John Kenneth Galbraith, The New Industrial State, 1967. James Burnham, The Managerial Revolution, 1941. A. Berle og G. Means, The Modern Corporation and Private Property, 1932. Ralf Dahrendorf, Class and Class Conflict in an Industrial Society. Daniel Bell, The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties, 1965.

lismeopfattelse, de forskellige forfattere egentlig gør brug af. I stedet for at benævne denne usikkerhed og tage den op til en frugtbar diskussion, undertrykkes den og stikker dermed kun sit hoved frem i form af krampagtige forsvar for, at der nok et eller andet sted er noget socialisme tilbage. F.eks. skriver en forfatter på p. 70, at den borgerlige danske presse høster gevinster ved at opsætte et skræmmebillede af et socialistisk samfund (in casu Sovjet) og mene, at det faktisk drejer sig om et socialistisk samfund. På denne måde bliver marxister hægtet sammen med en socialismemodel, som de i øvrigt politisk og teoretisk arbejder for at nedbryde og udskifte.

Det er en farlig kurs at unddrage sig netop denne diskussion. Farligt både pædagogisk og politisk.

Pædagogisk, fordi man spinder læseren ind i nogle tilsyneladende uopløselige modsætninger. Fordi man hele tiden har spørgsmål på tungen, som man egentlig gerne havde set stillet og lagt frem i bogen. Fordi man lader underviseren i stikken og overlader til hende at finde rundt i modsætningernes morrads. Politisk, fordi man bærer ved til et bål, der ikke behøver næring venstre fra: de franske filosoffer, de utallige Per Stig Møllere skal nok klare den opgave.

Østeuropæiske perspektiver

Behandlingen af den østeuropæiske opposition afdækker et andet problem i bogen, nemlig den åbenbare modvilje mod at udsige noget om de østeuropæiske samfunds fremtid. Hermed menes ikke mere eller mindre fortænkte forestillinger om, hvordan det vil udvikle sig. Men et vist mål af fremadrettethed i behandlingen af f.eks. oppositionen ville ikke have skadet. Selv om der er mange faktorer, man skal tage højde for, når man tager bestik af et samfunds bevægelsesretning, synes en god tommelfingerregel at være en seriøs og opmærksom behandling af de spørgsmål og de problemer, som de oppositionelle tager op. Sådan forholder det sig også i Østeuropa. Men desværre ikke i fuldgyldigt omfang i bogen.

Den østeuropæiske opposition står på mange måder over for en ny etape. Den er begyndt at erkende sig selv, ikke blot som en protestbevægelse, men faktisk som en opposition i ordets

bogstavelige betydning. Det har bevirket, at mange oppositionelle både i og uden for Østeuropa er begyndt at syntetisere de mangeartede erfaringer, som den "moderne" oppositionsbevægelse har gjort sig, og vel at mærke syntetisere dem på tværs af landegrænser. Altså opfatte Østeuropa/Sovjet som en samlet problemstilling, erkende at man ikke kan udvikle forskellige nationale forår, men tværtimod have et samlet østeuropæisk tøjbrud. Den østeuropæiske opposition er begyndt at diskutere strategi. Af eksempler kan nævnes: Rudolf Bahros bog, der eksplicit har et strategi-afsnit, den af Jiri Pelikan og Manfred Wilke redigerede bog om Menneskerettigheder, Medwedews bøger, Robert Havemanns forskellige indlæg (se f.eks. Havemanns indlæg i bogen "Folkefront i Europa", Modtryk 77).³⁾ Disse nybrud rejser en lang række spørgsmål, der dels har klare referencepunkter til diskussioner, som den vesteuropæiske

3) Det drejer sig f.eks. om følgende bøger: Rudolf Bahro, Die Alternative - zur Kritik des real-existierende Sozialismus, Europäische Verlagsanstalt, 1977. Medwedew, Havemann, Steffen u.a., Entstalinisierung der XX. Parteitag der KPdSU und seine Folgen. Suhrkamp, 1977. R. Medwedew, On Socialist Democracy, New York 1975. Pelikan, Wilke (red.), Menschenrechte - Ein Jahrbuch zu Ost-europa, RoRoRo-aktuel-Rowohlt, 1977. Forfatterkol., Folkefront i Europa, Modtryk, 1977. Endvidere kan jeg henvise til de mange dokumenter, der efterhånden bliver offentliggjort i Vesteuropa fra de forskellige oppositionsbevægelser. På dansk foreligger en dokumentsamling om Polen, fra forlaget Tiderne Skifter (77). På tysk foreligger endvidere dokumenter fra Charter 77. Derudover udkommer en lang række tidsskrifter i Vesten som organ for de oppositionelle. Et tysk tidsskrift, der ofte bringer dokumenter og analyserende artikler om oppositionen i Østeuropa, er L-76, der bl.a. har Böll, Carola Stern og Günter Grass i redaktionen. Tidsskriftet har undertitlen: Demokrati og Socialisme. I november 1977 fandt der i Venedig på foranledning af den italienske Manifesto-gruppe en kongres sted, der behandlede problemet omkring magt og opposition i de østeuropæiske lande. Denne konference havde deltagere både fra øst og vest, fra Kommunistpartier og revolutionære organisationer. Blandt deltagerne kan nævnes: Boris Weil, Leonid og Tanja Pljutsch (Sovjetunionen), Jeri Pelikan (Tjekkosllovakiet), Edmund Baluka (strejkeleder fra Polen). Fra det italienske PCI deltog bl.a. historikerne Villari og Lombardo Radice, fra det franske PCF deltog Louis Althusser og Jean Ellenstein. Andre deltagere var: Bettelheim, Karol, Oscar Negt, Ursula Schmieder, Fernando Claudin og fra Manifestogruppen: Rossana Rossanda, Lucio Magri. Fra den italienske fagbevægelse kom Bruni Trentin, Giovanna Lettieri. Fra den spanske, Georg Gonsales. Denne konference, der i alt havde samlet et deltager-antal på omkring 500, beskæftigede sig netop med mange af de strategiske diskussioner, der blev efterlyst i anmeldelsen. Nogle af indlæggene kan læses i det tyske tidsskrift Kritik-Zeitschrift für sozialistische Diskussion, nr. 16 (Verlag Olle & Wolter). Senere på efteråret vil dokumenterne fra konferencen udkomme på Suhrkamp. Hvad angår den i Vesttyskland meget diskuterede østtyske opposition, er der for nylig udkommet en bog, DDR - das Manifest der Opposition, Wilhelm Goldmanns Verlag, BRD 1976, der optrykker dokumenterne fra den oppositionsgruppe, der kalder sig "Bundes Demokratischer Kommunisten Deutschlands" (nogle af disse er tidligere blevet offentliggjort i magasinet Der Spiegel).

arbejderbevægelse førte og stadig fører, og dels tjener til afdækning af hvilke forudsætninger, der opererer ud fra og i hvilken retning, det kan bevæge sig.

Udviklingen af et nyt venstre i Vesteuropa efter 1968, krakeleringen af den europæiske kommunismes stenansigt, det potente østeuropæiske opbrud, har skabt nye rammer, hvis væsentligste karakteristika alt andet lige er bevægelse af tidligere positioner.

Umiddelbart betyder det, at den østeuropæiske opposition kan anskue det nye venstre i et nyt lys og omvendt at det vesteuropæiske venstre har fået en ny, hidtil tavs samtalepartner.

I sin konsekvens rejser der sig muligheden for nærmest på tværs af historien at diskutere nogle af den socialistiske teoris betydeligste problemer. Disse perspektiver skal man være opmærksom på uden dog at undervurdere de barrierer, der skal gennembrydes. De politiske ændringer, der faktisk er sket med den østeuropæiske opposition, er ikke noget, bogen beskæftiger sig synderligt med. (I artiklerne om Tjekkoslaviet og Polen er der dog ansatser). I det hele taget må man sige, at det ikke lykkes at komme ind under huden på den østeuropæiske opposition, og da slet ikke at give et bud på de endnu udfoldede muligheder, der ligger i kim. Det får som konsekvens, at der i bogen optræder helt skæve vurderinger af de problemer, som egentligt er problemer. Hvor oppositionen i Østeuropa tendentielt rejser vigtige overskridende principielle spørgsmål, påpeger danske skribenter formelle uinteressante problemer. Et eksempel, der viser to forskellige tilgange til det samme problem:

Ole Nørgård, der har skrevet afsnittet om Sovjet, beskæftiger sig i forbindelse med gennemgangen af "Dissidenterne" med følgende problem: "Når vi sammenligner de borgerlige rettigheder - eller menneskerettighedernes - overholdelse i Sovjetunionen med deres opfyldelse i den vestlige verden, må man være opmærksom på, at der kan eksistere en modsætning mellem formelle friheder, som vi kender dem, og det vi kalder reelle rettigheder. Den sovjetiske forfatning garanterer f.eks. alle et arbejde samtidig med at den formelle ret til at strejke intetsteds er forbudt. Men hvad nu, hvis en gruppe ansatte vælger (Sic!!) at strejke - og derigennem bremser produktionen på andre afdelinger? Staten kan selvsagt ik-

ke opfylde begge rettigheder: sikre de strejkendes ret til at strejke og sikre arbejde til dem, der uden egen vilje er blevet arbejdsløse på grund af strejken. Dette er ikke sagt for at forsvare de fremgangsmåder, man har anvendt over for strejkende arbejdere i Sovjet, men for at påpege en konflikt, der er reel og uløselig, p. 75 i Østeuropa-antologien.

På dette alvorlige problem svarer den østeuropæiske opposition:

"Socialisme og frihed? Det er et paradoks, siger de konservative. Socialisme, frihed og menneskerettigheder? Det er jo en pleonasme og også en afvigelse fra marxismen, leninismen, et kætteri, da der jo aldrig kan være frihed for socialismens fjender. Ja, det er det største kætteri i vor tid. Kætteerne bliver brændt og forfulgt, men de åbner historiens nye veje". Jiri Pakikan i "Menschenrechte".⁴⁾

Opsummerende kan man sige, at SP-forlagets bog klart modsvare et behov for litteratur om Østeuropa. Et behov, der givet kan findes også hos mange undervisere, både på HF/Gymnasiet og på højere læreanstalter. De vil sikkert gribe denne bog med kyshånd. Det gør de ret i, netop fordi bogen gennem sammenskrivningen af en masse faktuel viden bliver til en god brugsbog. Men lige så glade de måtte blive for denne dimension af den brugsmæssige side, lige så sikkert vil i hvert tilfælde nogle blive skuffet over den anden brugsside, nemlig mangelen på teoretisk og politisk afklaring på et problem, der så inderligt trænger til det.

4) Pelikan, Wilke, op.cit., p. 32.